

סוגיה ט: ברכת שהחיינו בשמיני עצרת

**

רקע

הגמ' דנה האם מברכים ברכת שהחיינו בשמיני עצרת. לדין זה, המלמד על טיב הזיקה בין שמיני עצרת לחג סוכות, יש כמה השלכות מעשיות.

מקורות

- א. מזו-מח. "אמר ר' יוחנן אומרים זמן... ברכה בפני עצמו"
 ב. תוס' ד"ה שיר, רגל
 רי"ף כג. באלפס, "א"ר יוחנן אומרים זמן... לענין שלשים"
 ריטב"א ד"ה רגל
 רמב"ם הל' שבת פכ"ט הכ"ג
 ג. שו"ע סי' תרסח סע' א ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ב-ד]

ריטב"א ד"ה רגל

רגל בפני עצמו. לעיל פירושו רגל בפני עצמו דרך כלל לכולהו פרטי דאית ביה לומר שהוא רגל בפני עצמו לענין שטעון קש"ב ולינה בפני עצמו, אבל הכא אמרינן ליה דרך פרט שרגל בפני עצמו הוא ענין פרטי לעצמו וכזמן ושיר וברכה וחבריו, מדקאמר פז"ר קש"ב ולא קאמר פ"ז קש"ב או פ"ז קש"ב שיהא כלל ופרט, ובפ"ק דר"ה (ד' ב') נמי אמרינן אימר דאמרינן שמיני רגל בפני עצמו הוא לענין פז"ר קש"ב אבל לענין תשלומין [תשלומין] דראשון הוא, אלמא רגל בפני עצמו דמני בפז"ר קש"ב פרטא היא דאי לאו הכי הוה ליה למימר אימור דאמרינן רגל בפני עצמו הוא לענין פ"ז קש"ב אלא ודאי פרטי הוא לאיזה ענין שיהיה, וא"א לומר שיהיה רגל בפני עצמו לעיקר הרגל שיהא חייב בראיה וחגיגה לעצמו דאם כן הוה להו ד' רגלים שאם חגג ביום ראשון וחזר לכיתו שיהא זקוק לחזור לשמיני כרגל אחר והתורה לא אמרה אלא ג' רגלים, והכי מוכח מדתנן (חגיגה ט' א') שאם לא חגג ביום טוב ראשון שחוגג את כל הרגל ויום טוב האחרון הא אלו חגג ביום טוב ראשון או בשאר ימים אינו חייב לחגוג בשמיני לעצמו ופשוט הוא...

[ונראה לפרש כהיא] דאמרינן התם (פסחים צ"ג א') פסח שני רגל בפני עצמו הוא או תשלומין דראשון הוא למאי נפקא מינה כגון ששגג בראשון והויד בשני אי אמרת רגל בפני עצמו הוא חייב כרת אבל אי אמרת תשלומין דראשון הוא פטור אי נמי גר שנתגייר בנתיים וקטן שהגדיל בנתיים אי אמרת רגל בפני עצמו הוא חייב לעשות פסח שני ואי אמרת תשלומין דראשון הוא פטור, וכן יש לנו לומר לענין שמיני עצרת שהוא רגל בפני עצמו שאם היה קטן או חגר או עכו"ם או כיוצא בהם שפטורין מן הראיה בראשון והגדיל ונתגייר ונתפשט בנתיים שהוא חייב בשמיני בראיה וחגיגה ושמחה מה שאין כן בשאר ימי החג דלרבי יוחנן דאמר התם כלן תשלומין דראשון אי נפטר ביום הראשון אע"פ שנראה בשאר ימים הרי הוא נדחה ופטור כדאיתא בפ"ק דחגיגה (ט' א'), אבל שמיני אע"פ שהוא תשלומין דראשון למי שנראה בראשון ולא חגג שחוגג בו ואי חגג אינו חוגג בו, הרי הוא רגל בפני עצמו לחייב מי שלא היה ראוי לחוג בראשון ונראה בשמיני, ואפי' לרבי

הושעיא דקאמר התם ששבעת ימי הפסח כלן תשלומין זה לזה ואי לא חזי בראשון וחזי בשאר ימים חייב בחגיגה וראיה ואע"פ שאינם רגל בפני עצמו, שאני התם דרבינהו קרא נמי מדכתיב שבעת ימים תחוג לה' אלקיך וכתוב ולא יראה את פני ה' ריקם שכל יום ויום משבעת ימים נתחייב לעצמו, אבל שמיני לא נכתב שם אלא שנותרה לתשלומין בלבד כדאיתא התם אבל לא מצינו בו חיוב לעצמו עד שרמז לנו הכתוב שהוא רגל בפני עצמו כדנפקא לן מקראי דלעיל ולמדנו שיש לו חיוב לעצמו וזה נראה נכון.

הסבר הסוגיה

"שמיני רגל בפני עצמו לענין פז"ר קש"ב, פייס בפני עצמו, זמן בפני עצמו, רגל בפני עצמו, קרבן בפני עצמו, שירה בפני עצמו, ברכה בפני עצמו". [ברייתא מח.].

נחלקו רב נחמן ורב ששת האם מברכים ברכת שהחיינו בשמיני עצרת או ששמיני עצרת חלק מחג סוכות, וכשם שאין מברכים שהחיינו בשביעי של פסח, כך אין מברכים בשמיני עצרת. הגמ' פוסקת כרב נחמן שמברכים שהחיינו בשמיני עצרת, ומוכיחה את שיטתו מהברייתא.

ארבעה מהדינים המוזכרים בברייתא, "פייס", "זמן", "קרבן" ו"שירה", ברורים ומוסכמים על כל הראשונים. "ברכה" מתייחס, לרוב הראשונים, לנוסח התפילה, שאומרים "יום שמיני עצרת", ולא "חג הסוכות" [רש"י מביא פירוש נוסף, שהכוונה לברכה שמברכים את המלך. פירוש זה קשה, כיוון שמברכים את המלך רק ביום השמיני, המונח "ברכה בפני עצמו" אינו מתאים]. נחלקו הראשונים בפירוש המושג "רגל":

רש"י [ד"ה רגל בפני עצמו] מפרש: "שאיך יושבים בסוכה" – מצוות חג הסוכות אינן נוהגות בשמיני עצרת.

הרי"ף [כג. באלפס. שיטה זו מובאת גם בתוס' ד"ה רגל] מפרש שהמושג "רגל" מתייחס לדיני אבלות. היושב שבעה שעה קלה לפני רגל, הרגל מפסיק את השבעה, השעה שישב עולה לו למנין שבעה, והרגל עצמו עולה לו לשבעה ימים נוספים. לאחר הרגל הוא חייב בשעה עשר יום בלבד להשלים לאבלות שלושים. שמיני עצרת רגל בפני עצמו, והוא עולה לשבעה ימים נוספים. היושב שבעה שעה קלה לפני סוכות, שעה זו עולה לשבעה ימים, שבעת ימי סוכות עולים לשבעה ימים, ושמיני עצרת עולה לשבעה ימים נוספים, סך הכל עשרים ואחד יום. נשאר לו תשעה ימים להשלים אבלות שלושים.

לריטב"א [ד"ה רגל] שיטה שלישית [מקור השיטה בחידושי הרמב"ן על אתר]. הריטב"א מבאר שהדין מתייחס לחיוב ראייה וחגיגה, ויש שלושה מצבים במצוות אלו:

א. מי שקיים מצות ראייה והקריב חגיגה באחד משבעת ימי החג אינו חייב בראיה וחגיגה גם בשמיני עצרת, שהתורה מצוה "שלש רגלים תחוג לי בשנה" ואינה מצוה לחגוג ארבעה רגלים.

ב. מי שהיה חייב במצות ראייה וחגיגה ביום הראשון ולא קיים את חיובו, יכול לקיים את חיובו בשאר ימי החג ובשמיני עצרת, שהם תשלומים ליום הראשון.

ג. מי שהיה פטור [קטן, חגור, גוי וכדו'] מחיוב ראייה וחגיגה ביום הראשון פטור מהחיוב בשאר הימים, שהם תשלומים ליום הראשון [לדעת רבי יוחנן – חגיגה ט.], אבל שמיני עצרת "רגל בפני עצמו" ואף הפטור ביום הראשון חוזר ומתחייב בראיה ובחגיגה בשמיני עצרת.

משיטת הריטב"א עולה שלשמיני עצרת זהות כפולה, מחד גיסא הוא חלק מחג סוכות, וכחלק מחג סוכות ניתן לקיים בו מצות ראייה וחגיגה כתשלומים של היום הראשון, ומאידך גיסא הוא רגל בפני עצמו, ואדם מתחייב בו במצוות ראייה וחגיגה אף אם היה פטור מהן בשבעת ימי חג סוכות.

ניתן להוכיח את הזהות הכפולה של שמיני עצרת גם מסוגיות הגמ'. הזהות של שמיני עצרת כרגל בפני עצמו מפורשת בסוגייתנו. הזהות של שמיני עצרת כחלק מחג סוכות עולה מהגמ' בסוטה [מא.]. המפרשת את הפסוק "מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות" [דברים לא, י], המצוה על מצות הקהל, כמתייחס גם לשמיני עצרת [הגמ' דוחה פרשנות זו בגלל פסוק אחר הממעט שמיני עצרת].

על רקע זה אנו מבינים את מחלוקת רב נחמן ורב ששת האם אומרים זמן בשמיני עצרת. כולם מסכימים שיש לשמיני עצרת דינים ייחודיים, דינים הנובעים מהזהות העצמאית שלו, מחלוקתם היא רק לגבי ברכת שהחיינו. רב ששת סובר שכיוון ששמיני עצרת חלק מחג סוכות, לא ניתן לברך עליו ברכת שהחיינו, ורב נחמן סובר שכיוון שיש לשמיני עצרת גם זהות עצמאית, והוא רגל בפני עצמו, מברכים שהחיינו על הרגל בפני עצמו של שמיני עצרת.

להבנה זו במהות שמיני עצרת, יש שתי השלכות, אחת לגבי נוסח ברכת היום והשנייה לגבי דיניה. השו"ע [סי' תרסח סע' א] פוסק שנוסח ברכת היום: "את יום שמיני חג העצרת הזה". הרמ"א משיג עליו שסוכות נקרא חג, אבל שמיני עצרת אינו נקרא בתורה חג, ולכן אומרים "יום שמיני עצרת". הט"ז [סק"א] חולק על הרמ"א ומוכיח מהגמ' בסוטה [מא.], ששמיני עצרת נקרא חג, כיוון שאף הוא בכלל חג סוכות. לדעת הט"ז שמיני אינו חג העצרת, אלא הוא חג הסוכות, ולכן יש לומר "את יום שמיני עצרת חג הזה".

הפוסקים דנים האם האומר בתפילת שמיני עצרת "חג הסוכות" במקום "שמיני עצרת" יוצא ידי חובתו או שהוא חייב לחזור ולהתפלל כדין אדם שלא הזכיר את המועד בתפילתו. הבית יהודה [רבי יהודה בן יצחק עייאש, מחכמי אלג'ר, נפטר בירושלים בשנת ה"א תק"כ (1760)], או"ח סי' ד' סובר שהזכרת שם המועד אינה מעכבת, ואם אמר בחתימה "מקדש ישראל והזמנים" יוצא ידי חובתו אף ששינה את שם החג, ואמר במקום "את חג הסוכות", "את חג המצות". לפי שיטתו אין שאלה לגבי הטועה בתפילת שמיני עצרת. החיד"א [ברכי יוסף סי' תרסח אות ב] חולק וסובר, שהטועה ואומר חג אחר, אינו יוצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולהתפלל, וכן האומר "חג סוכות" בשמיני עצרת, חוזר.

ניתן להעלות שיטת ביניים ולומר, שלמרות שאם לא הזכיר את שם החג ואמר רק "מקדש ישראל והזמנים" יצא ידי חובתו, שהרי הזכיר שהיום חג, אם טעה ואמר "חג המצות" במקום "חג הסוכות" אינו יוצא ידי חובתו, מפני שסילף את זהות היום. אף על פי כן,

האומר בשמיני עצרת "חג סוכות", אינו חוזר ומתפלל, שהרי שמיני עצרת בכלל חג הסוכות, והוא לא סילף את שם החג.

סיכום

שמיני עצרת רגל בפני עצמו ומברכים בו ברכת שהחיינו. ניתן להבין שהוא מנותק לחלוטין מחג הסוכות, ואין קשר בין שני הרגלים הללו. ניתן להבין שיש לו זהות כפולה, גם רגל בפני עצמו וגם חלק מחג סוכות.

הלכה

השו"ע [סי' תרסח סע' א] פוסק שמברכים שהחיינו בשמיני עצרת, ונוסח ברכת היום "שמיני חג העצרת" הרמ"א חולק וסובר ששמיני עצרת אינו חג. המשנה ברורה [סק"ג] דוחה את דעת הרמ"א, והוא מביא שתי דעות האם אומר כנוסח השו"ע או שאומר "שמיני עצרת חג הזה".

המשנה ברורה [סק"ב] אינו מכריע האם האומר "חג סוכות" במקום "שמיני עצרת" חוזר ומתפלל, אבל אם לא סיים הברכה לכולי עלמא חוזר ל"ותתן לנו" ואומר "שמיני עצרת".